

Faunawet als de Gezondheid- en Welzijnswet voor Dieren in principe algemeen van toepassing zijn. Concreet betekent dit voor de natuur dat bij de grote grazers in verband met de vee-wetziekten en het welzijn van dieren de Gezondheid- en Welzijnswet van toepassing is. Anderzijds moeten er uitzonderingen op regels mogelijk zijn, zoals in verband met Identificatie en Registratie (I&R), IBR-bestrijding, afvoer van kadavers, bepaalde vormen van zorgplicht, transport. Deze uitzonderingen moeten uiteraard inhoudelijk gemotiveerd worden. Waar sprake is van risico's voor anderen, dienen deze risico's geïnventariseerd, bewaakt en geminimaliseerd te worden. Ook zouden er globale draaiboeken moeten komen voor ziekteuitbraken in natuurgebieden alsook calamiteitenregelingen bij wateroverlast, extreme droogte en ongevallen waar bijvoorbeeld recreanten bij betrokken zijn. Internationale regelgeving op veterinaire gebied in Brussel dient meer afgestemd te worden op de natuurontwikkeling in Europa.

J. M. van Leeuwen en G. J. van Essen zijn onderzoekers veterinaire pathobiologie bij het Instituut voor Dierhouderij en Diergezondheid (ID-Lelystad).

ETHOLOGIE EN GROTE GRAZERS: WAT WIL DE MENS?

P. Koene

Grote grazers moeten zich in de natuur 'natuurlijk' gaan gedragen. Maar wat is natuurlijk gedrag van dieren die vaak al generaties lang (landbouw)huisdieren zijn? Ethologen onderzoeken het gedrag van grazers in natuurgebieden en stellen natuurbeheerders vervolgens de vraag: willen we het dier aanpassen aan de omgeving of de omgeving aan het dier?

Wat is ethologie?

Ethologie is gedragsbiologie, de bestudering van gedrag in al haar facetten. Verwar ethologie vooral niet met ethiek. Ethiek is het stelsel van normen en waarden voor het morele gedrag van mensen, de zedenleer. Gedrag is de eerste en de belangrijkste reactie van mens en dier op gebeurtenissen of veranderingen in hun omgeving. Als er niets verandert in de omgeving, is gedrag niet nodig. Maar op een interne prikkel, bijvoorbeeld als je honger hebt, reageer je eerst door om je heen kijken naar iets eetbaars en vervolgens op zoek te gaan naar iets te eten. Bij een externe prikkel, het gaat regenen of er komt een troep wolven aan, ga je schuilen, je verdedigen of je gaat er vandoor. Natuurlijk treden er tegelijk allerlei inwendige fysiologische veranderingen op, maar gedragsverandering is het eerst waar te nemen. Ethologie beschrijft al deze natuurlijke gedragsreacties en haar achterliggende mechanismen.

Bijvoorbeeld het gedrag van de Przewalskihengst Khaan is gedurende twee weken vóór en twee weken ná introductie in een Mongools reservaat vastgelegd. Khaan was zowel voor als na introductie 47% van zijn tijd aan het grazen, staand rusten nam af van 36 naar 16% en verplaatsen nam van 5 naar 22% toe. Er werden geen vreemde gedragingen waargenomen, die op stress zouden kunnen wijzen. Dit voorbeeld laat zien dat relatief eenvoudige waarnemingen enige zekerheid omtrent het succes van de introductie van de hengst geven. Het kost wat inspanning, maar het antwoord op 'Hoe gaat het

met Khaan' kan heel genuanceerd gegeven worden.

Dierenwelzijn

Bij het laten grazen van dieren in kleine of grote natuurterreinen kun je je afvragen hoe het met de dieren gaat, hoe het met hun welzijn is. Je kan dan naar de groep als geheel, maar ook naar het individu kijken. In beide gevallen is het gedrag meestal de enige manier om iets van hun welzijn te bepalen. Met welzijn wordt in het algemeen aangegeven hoe het dier in zijn omgeving staat en of het in staat is om met de problemen die zich voordoen, om te gaan. Daarbij is er een verschil tussen problemen die zich plotseling voordoen en kort duren, en problemen die zich langdurig voordoen. Ethologie onderzoekers in Wageningen doen al een aantal jaren onderzoek naar de sociale structuur van de Schotse hooglanders in de Imbos. Tezamen met Natuurmonumenten proberen we vooral vragen op te lossen met betrekking tot de sociale structuur en hoe het individu daarin staat. Het gaat dan over de koe-kalf relatie, het ontstaan van crèches en hoe de stieren met elkaar omgaan en met elkaar communiceren. De topstier (aan de top in de rangorde, die bepaald is op grond van het aantal keren winnen en verliezen) laat meer brullen horen dan nummer twee en drie, twee meer dan drie, dus je kan aan het geluid de dominantie van de dieren afmeten. De groepssamenstelling wisselt bij een grote groep runderen zoals de hooglanders bijna continu. Sommige individuen zijn vaker bij elkaar te vinden dan volgens toeval, maar je kan niet

spreken van hechte groepen. Individuen hebben dus wel bepaalde voorkeuren voor andere individuen, en blijken daarbij ook verschillende karakters te hebben. De sociale organisatie lijkt onder bepaalde omstandigheden ongeregeld te zijn, terwijl onder andere omstandigheden stieren territoriaal zijn en de groepen een hechte structuur laten zien. Die verandering is in de Imbos ook opgetreden. Waar de stieren vroeger niet in duidelijke stiergroepen rondtrokken, zien we dat er duidelijke territoriale stiergroepen zijn ontstaan. Er heeft zich een soort cultuuromslag voorgedaan.

Ook bij Konikpaarden zijn verschillende organisatievormen te zien. Meestal zie je harems die ieder een soort homerange hebben, maar je vindt soms grote groepen van harems, zoals in de Oostvaardersplassen. Wellicht dat de groepen van harems steeds meer eigen home ranges zullen innemen. Kortom het gedrag en de sociale structuur van grote grazers zijn flexibel en veelal aangepast aan de voedselsituatie en de sociale situatie.

De-domesticatie

We zetten gedomesticeerde grazers uit in natuurgebieden. Deze grazers moeten uiteindelijk 'verwilderen'. Blijkbaar zijn er geen geschikte wilde grazers met natuurlijk gedrag om in onze natuurgebieden te grazen.

Wisenten zouden te gevaarlijk zijn om in terreinen met publiek te houden. In Polen kan het wel, waarom hier in Nederland niet? Maar goed, we gaan uit van gedomesticeerde dieren, want die zijn tam en minder gevaarlijk voor het publiek. Aan de andere kant moeten ze zich natuurlijk gedragen. Maar wat is het natuurlijke gedrag van het verwilderende, gedomesticeerde dier?

In de natuur is een van de belangrijkste eigenschappen van een dier dat deze goed op de omgeving reageert, vooral als die de overleving beïnvloedt. Angst voor mensen en vermijding van mensen is dan meestal een positieve eigenschap. Het is niet zo eenvoudig om het proces van domesticatie van duizenden jaren om te keren, vooral niet als we tegengestelde gedragseisen aan de die-

In het ethologie-onderzoek gaat het bijvoorbeeld over de sociale structuur, de koe-kalf relatie, het ontstaan van crèches en hoe de stieren met elkaar omgaan en met elkaar communiceren.

ren stellen. Wel wild (vrijlevend), maar niet wild (woest).

De term 'de-domesticeren' wordt in Nederland veelvuldig gebruikt als de term voor het proces van aanpassing aan de omgeving, waar we grote grazers hebben neergezet. De-domesticatie is een langzaam proces van verwildering, dat meerdere generaties duurt. Het is een aanpassing van gedrag en erfelijke aanleg als gevolg van het minimaliseren van menselijke invloed.

'Feralisation' en 'naturalisation'

In de Engelse literatuur wordt de term feralisation gebruikt voor het weer zelfredzaam worden van gedomesticeerde dieren, bij het minimaliseren van menselijke zorg. Dat houdt ook in dat die dieren zich voortplanten en een populatie opbouwen. Dit proces kan binnen een generatie plaatsvinden. De Engelse term naturalisation kan je zien als feralisation, waarbij de dieren niet alleen zelfredzaam zijn, maar ook een natuurlijke plaats in het ecosysteem gevonden hebben.

In de hele wereld zijn gedomesticeerde dieren massaal verwilderd (paarden, runderen, varkens en honden geven de mooiste voorbeelden). Ze hebben gedragsmatig oplossingen gevonden om zich onder natuurlijke omstandigheden (zonder de mens en vaak ondanks de mens) te handhaven. Vaak zijn ze

zelfs tot plagen geworden. Het verwilderingsproces lijkt zich vaak zeer snel voltrokken te hebben en lijkt het best gerubriceerd onder de definitie van feralisation.

Aanpassen

Herintroducties van wilde dieren in de vrije natuur laten over het algemeen zien dat dieren die weliswaar niet gedomesticeerd zijn, maar wel generaties in de buurt van mensen hebben geleefd, bijvoorbeeld in dierentuinen, vaak moeite hebben zich aan de natuur aan te passen, weer te verwilderen. Ze moeten ondanks hun nog aanwezige genetische aanleg weer leren zich te redden in de natuur. Hun nakomelingen zijn over het algemeen veel succesvoller. Daartegenover staat dat bij honden dit proces van verwildering in het geheel niet lijkt te lukken. Deze dieren blijven zich slecht voortplanten en blijven voedsel van mensen nodig hebben om te overleven. Daar lijken genetische veranderingen als gevolg van het eerdere domesticatieproces het proces van verwildering te blokkeren. Kortom, het verwilderen van gedomesticeerde dieren is wellicht niet altijd mogelijk. De bioloog zal moeten volgen hoe gedomesticeerde dieren zich onder natuurlijke omstandigheden handhaven, en in hoeverre het dier succesvol om kan gaan met problemen die deze in zijn nieuwe omgeving tegenkomt.

'De-domesticeren', 'feraliseren', 'naturaliseren' of gewoon aanpassen?

De terminologie van het verwilderingsproces is onduidelijk omdat natuurbeheerders nog geen gemeenschappelijk en duidelijk doel hebben geformuleerd. De dieren, die moeten verwilderen, doen dat binnen de beperkingen van de ethiek, het terrein en de last die beheerders en bezoekers accepteren.

Wat wil de mens?

Wat willen we nu eigenlijk? Gaat het bij het uitzetten of inzetten van grote grazers in natuurgebieden om het dier of om de mens? Willen we wilde grazers en natuurlijk gedrag, dan zetten we wisenten in en passen de omgeving aan het dier aan. Zetten we gedomesticeerde grote grazers in en willen we dat de dieren verwilderen ('feraliseren'), verwilderen in harmonie met de omgeving ('naturaliseren') of weten we het niet precies ('de-domesticeren')? Willen we alleen maaimachines, dan zetten we dieren in die we er ook makkelijk weer uithalen. De terminologie is op zich van ondergeschikt belang. Het gaat om de voor mens en dier relevante processen.

Dieren zullen moeten overleven en zich voortplanten onder omstandigheden die de mens voor een belangrijk deel bepaalt. Kortom, willen we het dier aanpassen aan de omgeving of de omgeving aan het dier? Ethologen kunnen adviseren bij wat de mens wil en vaststellen of dat ook is bereikt.

Afsluiting

Het proces van domesticatie is veelal een proces van vele duizenden jaren geweest, soms geïnitieerd door het dier soms door de mens. In veel gevallen, zoals bij onze grote grazers, zijn de voorouders niet meer in de natuur te vinden. De tarpan is uitgestorven en Przewalskipaarden lijken natuurlijk, maar zij zijn in ieder geval, naast genetische informatie, hun oorspronkelijk gedrag kwijt. We weten dat in veel gevallen dieren die terug de natuur in gaan, zeer snel de draad weer oppakken en verwilderen, maar of hun gedrag dan natuurlijk is, is maar de vraag. We veronderstellen dat het aangepast is aan de omgeving, als ze overleven en

zich voortplanten. De etholoog onderzoekt zowel de aanpassing van de kudde en het welzijn van de overlevenden als dat van de gesneuvelde dieren tijdens het verwilderingsproces. Het doel van het inzetten van grote grazers moet duidelijker worden, zodat het proces een naam kan krijgen met de bijbehorende verwachtingen. Bij die discussie is het beter en eenvoudiger niet meer over de-domesticatie, maar over feralisatie of verwildering te spreken. Runderen en paarden verwilderen en ontwikkelen een mate van wildheid.

P. Koene is werkzaam bij de Leerstoelgroep Ethologie van het Departement Dierwetenschappen van Wageningen Universiteit.